

O. Messiaen (1908-1992): *Quatuor pour la fin du temps* (1941)

(*Kwartet voor het einde der tijden ; voor klarinet, viool, cello en piano*)

1. Liturgie de crystal (*Kristallen liturgie*)
2. Vocalise pour l'ange qui annonce la fin du temps (*Vocalise voor de engel die het einde der tijden aanzegt.*)
3. Abîme des oiseaux (*Afgrond van de vogels*)
4. Intermède (*Tussenspel*)
5. Louange à l'éternité de Jésus (*Lofzang op Jezus' eeuwigheid*)
6. Danse de la fureur, pour les sept trompettes (*Dans van de woede, voor de zeven bazuinen*)
7. Fouillis d'arcs-en-ciel, pour l'ange qui annonce la fin du temps (*Wervelingen van regenbogen, voor de engel die het einde der tijden aanzegt*)
8. Louange à l'immortalité de Jésus (*Lofzang op Jezus' onsterfelijkheid*)

Programmanotities

(Notities gemaakt bij de vorige uitvoering van dit werk op het podium van Muziekkamer Assen, d.d. 5 oktober 2014)

Messiaens *Quatuor* is een mijlpaal in de moderne muziekgeschiedenis. Het is een werk dat vanuit een diep-religieuze (katholieke) geloofsbeleving geschreven is, maar dat de religieuze context overstijgt en aan universele, diep menselijke emoties raakt.

Het magistrale werk is onder onmogelijke omstandigheden tot stand gekomen en uitgevoerd; in januari 1941, en wel in een nazi werkkamp in Görlitz (op de huidige Pools-Duitse grens), waar Messiaen en een aantal andere Franse musici elkaar als krijgsgevangenen ontmoet hadden. Dit toeval bepaalde het ontstaan en de ongewone bezetting van het *Quatuor*. De uitvoering op krakkemikkige instrumenten was bij vriend - en vijand - een ontroerend succes. Het is muziek van weemoed en verlangen, muziek die verbindt. Messiaen is heel uitvoerig over het programma dat aan het werk ten grondslag ligt. Het bestaat uit acht meditatieën (7, het heilige getal, plus 1, de eeuwigheid, de eeuwige rust, Gods koninkrijk). Het werk is geïnspireerd op teksten uit het laatste Bijbelboek (Openbaring 9, 10, 11), dat spreekt over zes rampspoed brengende engelen met bazuinen, over een andere engel met de regenboog en met benen als pilaren van vuur, die de zevende engel aankondigt: bij diens komst is het einde der tijden daar en breekt de eeuwige rust aan. Al deze facetten – en meer – worden in dit fascinerende werk herkenbaar verwerkt, zoals ook de titels van de delen aangeven. Messiaen legt er de nadruk op - het is een hardnekkig misverstand - dat hij niet de Apocalyps zelf wil beschrijven, maar juist het einde van de tijd, het tijdloze koninkrijk Gods dat daarna ligt. Ondanks een aantal nerveuze passages, die bijvoorbeeld het onvolmaakte heden of een nachtmerrieachtige droom over de Apocalyps uitdrukken, straalt het werk als geheel een serene rust uit. Opvallend is het gebruik van vogelzang in Messiaens werk, een origineel handelsmerk van hem. Gelijk al in het openingsdeel nemen de vroege merels en nachtegalen ons mee naar hemelse sferen. In deel 3, klarietsolo, contrasteert de tijdloze vogelzang met de afgrond, het nu, de voort tikkende tijd.

Het meditatieve gevoel van tijdloosheid – het ophouden van elke progressie – bereikt Messiaen met verschillende middelen; door bijvoorbeeld sterk repetitieve, rondcirkelende notenreeksen te gebruiken met een verschillende lengte voor elk instrument, zodat de samenklanken – onderhuids voelbaar - steeds net iets verschoven terugkeren (deel 1). Verder gebruikt hij oosterse en kerktoonladders, wat voor onze oren een onbestemd gevoel geeft. Hij breekt bewust de gebruikelijke regeltjes voor het opvolgen van akkoorden, wat evenzeer een desoriënterend effect heeft. Hetzelfde geldt voor het gebruik van 'instabiele' ritmes. Die contrasteren dan weer met strakke staccato-ritmes, die de granieten almacht van de hemel symboliseren. Weergaloos is de kleuring die Messiaen bereikt met slechts vier instrumenten, van vogelzang tot keiharde steen (deel 6), regenboogwaterdruppels(!) in de piano en tegelijk engelenzang in de strijkers (deel 2), ... En verder wordt de eeuwigheid benaderd door prachtige, eindeloos langzame melodische lijnen (in het bijzonder in de delen 5 en 8, die het hiernamaals bezingen). Het voorlaatste deel ('Het grillig

wervelen van regenbogen wanneer de engel het einde van de tijd aankondigt') geeft nog interessante inzichten: Messiaen beschrijft dit deel als een droom, waarin hij als het ware door de tunnel van de Apocalyps gaat: 'ik hoor bekende akkoorden en melodieën, ik zie bekende kleuren en vormen; vervolgens glijd ik buiten de werkelijkheid en kom ik terecht in een extase, een draaikolk van bovenmenselijke geluiden en kleuren. Deze vurige zwaarden, deze stromen van blauw-oranje lava, deze sterren; dit is het duizelingwekkend wervelen van regenbogen!'

Voor hem is de tijdloosheid, de eeuwigheid een heel tastbare, synesthetische ervaring, waarbij de verschillende zintuigen versmelten.

En dan volgt het slotdeel, de ultieme, sublieme ervaring: tegen een hemels decor van kristallen pianoklanken voert de breekbare, alsmaar stijgende en steeds ijler wordende vioolklank ons nader en nader tot de eeuwigheid...

Het bovenstaande is een poging om Messiaens onderliggende programma toe te lichten. De muziek zelf ontstijgt deze achtergrond verre en krijgt individuele betekenis voor de luisteraar die zich open stelt voor dit grandioze, emotionerende werk.

Tekst: Jan de Lange